

ҳиссаси ортиб боради. Тайёрланадиган гранулаларда ҳам протеин, минерал моддалар ва витаминларнинг хиссаси юқори бўлишига эришиш мумкин.

Маҳаллий хом ашё ресурсларидан самарали фойдаланиш асосида қишлоқ хўжалигининг чорвачилик тармоғи учун бундай зарур ва юқори калорияли бўлган озуқаларни ишлаб чиқариш масаласи бугунги кундаги долзарб масала бўлиб, уни амалга ошириш учун қуйидагиларни таклиф қиламиз:

1. Маҳаллий хом ашёлар асосида юқори калорияли бўлган озуқаларни тайёрлаш.

2. Мавжуд бўлган хом ашёлар асосида ихчам ва сақлаш нисбатан енгил бўлган озуқалар тайёрлашга эътибор қаратиш.

3. Чорвачилик озуқаларини тайёрлаш учун замонавий ва юқори самарадор технологияларни яратиш ва жорий қилиш.

Ушбу йўналишларни амалга ошириш табиатда мавжуд бўлган маҳаллий хом ашё ресурсларидан янада самарали фойдаланишни ва бу орқали сифатли ва юқори калорияли маҳсулотларни тайёрлаш имкониятини беради.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси (2020 йил 29 декабрдаги) “Наманган ҳақиқати” газетаси 2020 йил 30 декабрь. № 88 (19626).

2. Казаков О.С. Маҳаллий хом ашёлар ва улардан фойдаланиш масалалари. Наманган, 2015.

3. Kazakov O.S. Improving the management activity of the fruit and vegetable industry . Журнал “Theoretical & Applied Science” № 12/ 2018interprises.

О.Г. Кучкаров

Ферганский государственный университет

Фергана, Узбекистан

oykuchkarov@mail.ru

ҲИНДИСТОНДА БОБУРИЙЛАР СУЛОЛАСИ ТАШҚИ СИЁСАТИНИ ТАДҚИҚ ЭТИШНИНГ НАЗАРИЙ АСОСЛАРИ

Аннотация. Ушбу мақолада Бобурийлар сулоласининг Ҳиндистон сиёсий ҳаётида тутган ўрни, Ҳиндистонда олиб борган ташқи сиёсатининг хусусиятлари белгилаб берилди. Бобурийлар давлати билан Ўрта Осиё хонликлари ўртасидаги сиёсий дипломатик муносабатлар қиёсий таҳлил қилинди; Бобурийлар

давлати билан Афғонистон ва Эрон давлатлари ўртасидаги сиёсий дипломатик муносабатлар қиёсий жиҳатдан ўрганилди.

Ключевые слова: *Кўрагон, «Буюк мўғуллар», ислам, индуизм, бхактизм, сўфийлик, сикхизм.*

Бобурийлар сулоласи жаҳон сиёсатида ўчмас из қолдирибгина қолмай, балки улар олиб борган сиёсат, иқтисод, ўз даврида Бобурий шаҳзодалар моҳир сиёсатчи бўлганидан дарак беради. Тарихдан маълумки, Бобурийлар сиёсати дунёнинг қатор олимлари ва тарихчилари тамонидан узок вақтлар давомида ўрганиб келинган.

Бобурийлар сулоласига мансуб ҳукмдорлар ҳақида сўз борар экан, улар Туркистонни ўзларининг “ҳақиқий” она юртлари ва темурийлардан мерос қолган ҳудуд деб қарашлари уларни уч аср, яъни Ҳиндистонда мусулмонлар ҳукмронлик қилган, энг диққатга сазовор даврда давлатни бошқарган биринчи олти бобурий ҳукмдор, уларнинг кўпчилиги Туркистонни кўрмаган бўлсада, “она” юрти деб билиб мустаҳкам алоқаларни ўрнатиб келганликларини кўрамыз.

Бобурийлар Ҳиндистонда ўз ҳукмронликларини мустаҳкамлаб олганларидан сўнг, ташқи дунё ҳукмронлари уларни Темурийлар хонадони давомчилари сифатида тан олишни лозим топдилар. Эрон шоҳи шоҳ Аббос Жаҳонгирга йўллаган хатида “Ушбу номани Кўрагон тахтида ўтирган зотга ва Темур тожининг меросхўрига йўлламан” деб ёзди [1, 105].

Бобур ҳинд юриши арафасида маҳаллий ҳиндпараст аҳолининг руҳияти ва кайфиятини ўрганган америкалик муарриҳ Персивал Спейир, жуда мухтасар равишда жамиятда ҳукм сурган сиёсий аҳвол ҳақида баён этган. Унинг таъкидлашича “Индуизмда интеллектуал ва социал фаоллик мавжуд бўлишига қарамай у ҳар икки жиҳатдан ҳам ўзига нисбатан терс ғоялари, куч қудрати ва тажрибасига эга исломга мослашганлиги учун, ҳиндлар ўша кезлари бирор бир катта ҳаракатлар олиб боришга тайёр эмас эди” [2, 101].

Шу ерда яна бир тарихчи Ибн Баттутанинг эсдаликларида қайд этилган ибораларга назар ташлайдиган бўлсак “Барқарорликда яшаш учун ҳиндларни зўрлаб исломга ўтказиш кутилган натижаларни бермаганлиги ва шундан сўнг талай маҳаллий ҳукмдорлар уларга бағрикенглик билан муносабатда бўлганлигини таъкидлаб ўтган” [2, 101].

Бобур ўз ташқи сиёсатини белгилашда ҳар томонлама муносабатларни инобатга олган ҳолда олиб борди. У давлатни мустаҳкамлаб олгунга қадар қўшни давлатлар билан ўзаро сиёсий дипломатик муносабатларни ривожлантиргани, ташқи

сиёсатни тўғри белгилагани, давлат ички сиёсатига монанд равишда олиб боргани ғарб олимлари тамонидан юксак баҳоланган.

Бобур давлат тепасига келгандан бошлаб токи кетгунга қадар олиб борган сиёсати шу билан диққатга сазоворки, Бобур барпо этган марказлашган давлатнинг энг ҳаётбахш характерли хусусияти, яъни диний муросалик руҳияти, келгусида унинг салкам уч асрлик тарихга эга бўлган “Буюк муғуллар” аталмиш маҳаллий-ҳинд сулоласи мақомини бахш этди [3, 89].

Бобур ҳақида бири иккинчисини такрорламайдиган, инкор этувчи таҳлилларга дуч келамиз. Бобурийлар ташқи сиёсатини тадқиқ этишнинг назарий асосларини С. Лен-Пул, Денисон Росс, К. А. Антонова, У. Эрскин, Х. Ламб ва С. Азимжонова каби тадқиқодчиларнинг илмий-тадқиқий хулосалари сўзсиз эътиборга сазовордир.

Бобурнинг давлат арбоби билимдон сиёсатчиларга хос хусусиятлари Шимолий Ҳиндистон шароитида энг нозик ҳиндларга нисбатан диний муҳолифатда бўлишдан воз кечиш каби масалаларга нисбатан тўғри ёндашиши ҳал қилувчи рол ўйнайди.

Бобур вафотидан сўнг бир муддат сиёсий тарқоқлик юзага келган бўлсада, Акбаршоҳ бобоси каби 13 ёшида Байрамхон кўмагида давлат тепасига келган бўлсада, у худди Бобуршоҳ сингари иқтидорли сиёсатчи бўлиб шаклланди. У марказлашган давлатга асос сола олди ва Ҳиндистон ярим оролини бирлаштирди.

Америкалик тарихчи олим Ричард Фольц ўз китобида бобурийлар сиёсатига шундай таъриф беради “Ўша даврда мусулмон дунёси кўп жиҳатдан бир дунё эди” [4, 23]. Бу ерда у ислом маданиятининг бирлаштирувчи куч эканини таъкидлайди. Ўша давр Ҳиндистон маданияти учун ёт бўлган ислом маданиятининг ёйилишида Бобур ва бобурийлар сулоласи вакилларининг ўрнини алоҳида эътироф этиш ўринлидир.

Ҳиндистонлик тарихчи олим Рамеч Чандра Варма ўзининг “Akbar and Abdulla Khan” (“Акбар ва Абдуллахон”) асарида Туркистон билан Ҳиндистон ўртасидаги муносабатларни Акбаршоҳ даврида ривожланиш чўққисига чиққанини, Абдуллахон элчиси Олтамиш Акбар ҳузурига келганини ва шу элчи орқали Акбаршоҳ Абдуллахон билан дўстлик муносабатини ўрнатишга рози эканини билдиради [5, 330].

Давлат арбоби Жавахарлал Неру Акбаршоҳга қуйидагича таъриф берди “Ниҳол экилгандан сўнг унинг мевасини сифатига қараб баҳоланса, ягона Ҳиндистон ҳақидаги кўҳна орзуни қайта тиклаган Акбаршоҳ даври, худди ўша Бобур давлат арбоби сифатида ҳинд сарзаминига ўтказган ниҳолнинг меваси эмасмиди” [6, 112].

Низомиддиновнинг “Ҳиндистонда ислом: тарих, ижтимоий-сиёсий ҳаёт ва ҳинд-мусулмон маданияти” номли асарида Жавахарлал Нерунинг Акбаршоҳга берган яна бир таърифида “Акбаршоҳ Бобурийлар тарихида биринчи марта тили, дини, эътиқоди,

урф-одати ва шунингдек, иқтисодий, ижтимоий, сиёсий, маданий жиҳатдан турли тараққиёт босқичларидаги халқлар, элатлар ва қабилалардан иборат халқлардан ташкил топган мисли кўрилмаган қудратли давлатга эга бўлди” ва “Буюк мўғуллар” давлати фақат Акбар даврига келиб Ҳиндистонда ҳинд салтанати қиёфасида қарор топди” [2, 110].

Албатта, Бобурийлар ташқи сиёсатини ўрганишда Жавоҳарлал Нерунинг манбаларига таяниб, Бобур сингари Акбаршоҳ ҳам Ҳиндистон ташқи сиёсатини пухта кўзланган стратегия асосида олиб борганини кўришимиз мумкин.

Акбаршоҳ бу қадар ҳарбий, сиёсий, иқтисодий кучга ҳамда географик кенгликларга эга салтанат асосчиси бўлиш билан бирга, ташқи сиёсатга ўз фаолияти давомида ўзига яқин қўшни давлатлар билан сиёсий муносабатларида мактубот омилига ҳам катта сиёсий-дипломатик аҳамият берган. Ана шундай ҳужжатлар сирасидан саналган ва сақланган “Акбаршоҳ Ғозийнинг Турон мамлакати сипоҳдори Абдуллахон Ўзбекка ҳитобномаси”да Акбаршоҳ кучли сиёсатчи ва моҳир дипломат бўлганидан дарак беради. Шу билан бирга у ташқи сиёсатни олиб боришда мамлакат ички сиёсат барқарорлигини таъминлашга қаратилгани, ўша даврдаёқ бошқа давлатлар ички ишларига аралашмаслиги, диний низоларга сиёсий тус бермасдан ўз ақли ва заковати билан ҳал этиши уни кучли дипломат бўлганидан дарак беради.

Ғарб олимлари таъкидлашича, Акбаршоҳ салтанатининг келгуси тараққиёти учун зарур бўлган ҳинд ҳамжамияти икки эътиқод, яъни ҳинд- мусулмон бирлигига, уларни фақат ўзаро руҳан яқинлаштириш орқали эришиш мумкинлигини Акбаршоҳ олдиндан билган ва кучли дипломат эканлиги боис, шу билан бирга бу ишда бхактизм, сўфийлик ва сикхийзм ғоялардан хабардор бўлганлиги ва уни фикри эркин бўлганлиги боис муаммоларга барҳам бергани, Акбаршоҳ ички сиёсат каби ташқи сиёсатни йўлга қўя олган дунё шоҳлари орасида буюк ҳурматга сазовор деб билишган [7, 242].

Шуниси ҳақиқатки, Акбаршоҳ ёши улғайиши билан анъанавий мусулмон дунёқарашларга нисбатан муносабатида ўзгаришлар сезила бошлади. Бу эса унинг аввало диний эътиқод қарашларга бўлган ўзига хос қарашлари, хусусиятлари устуворлигидан эди. Акбаршоҳнинг ўзга диний таълимот ва маданиятга бўлган жонли қизиқиши уламоларда норозилик кайфиятини кучайтирсада, ҳукмдорнинг шахсиятида ўз фикр-мулоҳазаларидек қатъийлик шунчалик ифода топа борди. Бундан шуни билиш мумкинки, Акбаршоҳ давлат ички-ташқи сиёсатини белгилашда ўзининг билимларига таянган ва вазиятни тўғри баҳолаб қарор қабул қила олган моҳир дипломат бўлган.

Ташқи сиёсатни амалга оширувчи дипломатияда Бобурийлар жуда ҳам эҳтиёткорлик билан ташқи сиёсат олиб борганлар. Бобурийлар элчиларни танлашда бошқаларни ҳайратга соладиган кучли, салоҳиятли диний, дунёвий билим етук бўлган шахсларни танлаганлар. Ричард Фольц бу ҳолатни шундай таърифлайди. “Шуни таъкидлаш лозимки, ислом дунёсида қабул қилинган анъанага боғлиқ элчилик лавозимига кўпинча дин арбоблари тайинланган. Бу борада яна шуни назарда тутиш керакки, айрим ҳолларда ёмон хабар олиб келган элчиларни қатл қилинмасликлари учун шундай қилинган”.

Демак, Бобур ва унинг авлодлари Ҳиндистонда бўлишларидан қатъий назар, улар ислом динини мукамал билишган. Шу сабабли ҳам улар элчиларни дин арбобларидан танлаганлар, чунки Бобурийларнинг асосий дипломатияси Шарқ давлатлари билан, яъни Туркистон, Афғонистон, Эрон каби ислом давлатлар билан олиб борган. Давлатларга дин арбобларининг элчи сифатида юборилиши улар ўртасидаги муносабатларнинг янада кучлироқ ривожланишига замин яратган. Демак, мусулмон биродарлиги, ислом омили уларни ҳар доим бирлаштириб турган. Улар ўзларининг элчилар орқали жўнатган мактубларида Ислам динининг муқаддас китоби Қурони Каримдан келтирилган Сура оятлари билан ўзларининг муносабатларини билдирган. Шу сабабдан ҳам Ричард Фольц бунга катта аҳамият бергандир.

Бобурийлар ташқи сиёсатида маданий дипломатия ҳам муҳим аҳамият касб этган. Акбаршоҳ юбораётган элчиларга борган мамлакатларида қандай маданий ёдгорликлар, ёки янгиликлар бўлса, уларни кўриб ёки улардан нусха олиб қайтишни буюради. Шу сабабдан Бобурийлар салтанатига борган Шарқ олим ва уламоларининг ноёб китоблари ҳали ҳануз европалик, америкалик ва бошқа юрт тадқиқотчилари томонидан ўрганилмоқда. Масалан, элчи Ҳаким Ҳумом Акбаршоҳ учун султон Ҳусайн томонидан ёзилган кабутарлар ҳақидаги китобдан икки нусхадан олиб қайтди [8, 153].

Туркистон ва Ҳиндистондаги Бобурийлар империяси ўртасидаги сиёсий дипломатияни таҳлил этар эканмиз, бу алоқалар кўпроқ икки томоннинг сафавийлар сулоласи ҳукмронлик қилган Эронга қарши курашда иттифоқ тузиш режасини амалга оширишни кўзлаб олиб борганини тахмин қилиш мумкин. Бу борада учала томон ҳам муайян манфаатларни кўзлаб, яъни ўз чегараларига якин ҳудудларни, хусусан Хуросон ва ҳозирги Афғонистон ерлари устидан назорат ўрнатиш учун кураш олиб борганлигини кўришимиз мумкин.

Ҳиндистонда Бобурийлар даврида иқтисодий, сиёсий, барқарорлик ҳукм сурганини америкалик олим Ричард Фольцнинг қуйидаги фикрларидан билиш

мумкин. Кўплаб нуфузга эга бўлган туркистонликлар Ҳиндистонга келиб, бобурийлар хизматига ўтди. Уларга саройда катта амаллар ва ерлар тортиқ қилинди.

Хулоса қилиб шуни айтиш мумкинки, Бобурийлар олиб борган ташқи сиёсат дунё шарқшунос ва тарихчи олимлари томонидан ўрганилди. Бобурийлар ташқи сиёсатининг кўп жиҳатлари тадқиқ этилган ва улар олиб борган ташқи сиёсат ўзининг айрим хусусиятлари билан таҳсинга лойиқдир. Бобурийлар ташқи ва ички сиёсатида ислом омили муҳим аҳамият касб этади. Улар ислом динига ва мусулмонларга ўзгача ҳурмат билан қараганлар. Ислом динига бўлган кучли синмас эътиқоди сабабли, улар Эронга қулай фурсат туғилганда ҳам юриш қилмадилар, бу эса уларни нақадар кучли эътиқодидан, моҳир дипломатлигидан далолат беради.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон дипломатияси тарихидан, тарихий очерклар ва лавҳалар: ЖИДУ, 2003. Б.105.
2. Низомиддинов И.Ф. Ҳиндистонда ислом: тарих, ижтимоий-сиёсий ҳаёт ва ҳинд-мусулмон маданияти. ЎзРФА, 2008. Б.101.
3. Бернье Ф. История последних политических переворотов в государстве Великого Монгола. Пер. с французского Жуховецкого Б. И Томара М. М.-Л., Соцэкгиз. 1936. -Б.89
4. Richard C.Foltz. Mughal India and Central Asia. Oxford, 1998. P. 23.
5. Ramesh Chandra Varma. Akbar and Abdulla Khan. "Islamic Culture", Vol. XXI, №2, 1947, Hyderabad, P. 330.
6. Ўзбек дипломатияси тарихидан. Жаҳон Иқтисодиёти ва дипломатия университети. Т., 2003. Б. 112.
7. Синха Н.К., Банержи А.Ч. История Индии. М.1954. С. 242.
8. Семёнов А.А. К вопросу о культурно-политических связях Бухары и Великомонгольской Индии в в. Материалы 2-го совещания археологов и этнографов Средней Азии. Изд-во АН СССР, М. 1959. С.153.

Ш. Қаххоров, илмий раҳбар Э.И. Эргашев,
Тошкент молия институти
Тошкент, Ўзбекистон
Woxrux0708@gmail.com

**МАМЛАКАТИМИЗДА ИҚТИСОДИЙ ЎСИШНИ РАҒБАТЛАНТИРИШДА ФИСКАЛ
СИЁСАТНИ АМАЛГА ОШИРИШ ЙЎЛЛАРИ**